

ВПЛИВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ВНЗ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкриваються особливості організації навчального процесу з метою розвитку професійної мобільності майбутніх учителів початкової школи. Проаналізовано терміни та критерії визначення поняття “професійна мобільність педагога”. Визначено основні положення проблеми організації навчального процесу у ВНПЗ з метою розвитку мобільного фахівця

Ключові слова: професійна мобільність вчителів початкової школи, критерії визначення, навчальний процес у вищому педагогічному навчальному закладі.

Зміни в політичному, соціально-економічному, культурному житті України, призвели до істотних змін у зовнішніх та внутрішніх умовах функціонування школи. Виникають нові типи шкіл, впроваджуються “забуті” та “нові” технології, відбуваються зміни у змісті освіти та вихованні, у підходах до організації педагогічного процесу. Як зауважує Н. Грицькова, у сучасній освіті здійснюється зміна характеру вимог, пропонованих суспільством до особистості, перерозподіл управлінських функцій між державними і внутрішніми шкільними структурами, зміна матеріально-фінансових і кадрових умов, наданих державою школі, посилюється вплив на школу регіональних економічних і етнокультурних особливостей [5].

Звідси випливає, що вчителям приходится працювати в постійно змінюючому середовищі: уміти реагувати на ситуації та приймати відповідні рішення.

Тому вже в організації педагогічного процесу у вищому педагогічному навчальному закладі необхідно створювати таке навчальне середовище, яке б сприяло розвитку професійної мобільності.

Проблему професійної мобільності педагогів досліджували О. Безпалько, Н. Грицькова, Є. Іванченко, Б. Ігошев, Ю. Калиновський, С. Каплін, Н. Коваліско, А. Кузьмінський, С. Крапинецький, Н. Латуша, Л. Лесохіна, Н. Луцан, А. Макареня, Р. Пріма, Л. Рибникова та ін.

Мета статті: визначити вплив організації навчального середовища у педагогічних ВНЗ на розвиток мобільності майбутніх учителів початкової школи.

Грунтовний аналіз наукових джерел показав, що переважно досліджуються проблеми “професійної мобільності” соціального педагога, представників робітничих професій, менеджерів.

Щодо з’ясування поняття “професійна мобільність учителів” погоджуємося з положеннями Р. Пріми, яка зазначає, що сутнісну характеристику варто розглядати у кількох значеннях: “у широкому значенні – це ознака рухливості педагога, здатності до швидкої адаптації, тобто адаптаційна активність... Вочевидь, мова йде про індивіда, який має певну потребу і потенціал самореалізації, самовдосконалення у певному професійному середовищі.

У вузькому розумінні професійна мобільність пов’язана з безпосереднім швидким виконанням конкретних посадових завдань” [13].

Для нашого дослідження в плані розмежування та розуміння сутності цього поняття суттєвий інтерес становлять підходи окремих дослідників професійної мобільності фахівців.

Зокрема, у словнику “Професійна освіта” вона визначається як здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на іншу діяльність у зв’язку зі змінами техніки і технології виробництва. Професійна мобільність виявляється у володінні системою узагальнених прийомів професійної праці та застосуванні їх для успішного виконання будь-якого завдання на суміжних за технологією ділянках виробництва. Передбачає високий ступінь розвитку узагальнених професійних знань, а також готовність до оперативного відбору й реалізації оптимальних способів виконання виробничо-технічних завдань [15, с. 194].

О. Безпалько, Н. Ігнатченко розглядають професійну мобільність як здатність швидко адаптуватися у різних сферах соціально-педагогічної діяльності, що базується на прагненні до самореалізації, самовдосконалення та сформованих ключових компетентностях [2; 8].

На думку Е. Зеєр, соціально-професійна мобільність у педагогічній сфері – це особлива якість особистості, що формується в процесі навчання і виховання, яка надає найважливіший вплив на професіоналізм майбутнього фахівця [7, с. 33].

О. Ареф’єва вважає, що – це ще і симптом її внутрішньої волі, уміння відкинути сформовані стереотипи й поглянути на життєву і професійну ситуацію по-новому, нестандартно, іноді виходячи за межі буденного. Це посилено для творчої особистості, яка володіє дивергентним мисленням та креативними здібностями [1, с. 15].

Як зазначає Н. Грицькова, “соціально-професійна мобільність вчителя середньої школи... проявляється в її здатності до творчого засвоєння нових видів діяльності у сучасній школі та перебудови стереотипів, які склалися раніше” [5].

Для нашого дослідження актуальним постає визначення критерії професійної мобільності вчителів для конкретизації її напрямів.

Досліджуючи цю проблему С. Капліна вважає, що принцип мобільності, як категорія дидактики, повинен відповідати таким критеріям: інструментальності, універсальності та самостійності [9, с. 88–89].

На її думку, інструментальність полягає в необхідності перебудови самого процесу навчання, який повинен змінитися з процесу сприйняття та запам’ятовування навчального матеріалу у процес добування знань із метою їх глибокого розуміння.

Критерій універсальності, зауважує вчена, полягає в гнучкості етапів формування професійної мобільності, в поєднанні та регулюванні взаємовідносин із соціальними партнерами, з метою забезпечення швидкої адаптації майбутніх фахівців до нових умов праці. Критерій самостійності виконує методологічну та регулятивну функції.

Р. Пріма, аналізуючи дослідження С. Кутеля, конкретизує такий критерій визначення професійної мобільності: зміни у змісті та умовах професійної діяльності і доповнює його ще такими критеріями: часові ознаки, суб’єкт мобільності, спрямування мобільності [14].

Серед критеріїв оцінки мобільності виділяють також:

1) властивості та якості особистості (відкритість світу, довіра до людей і до себе, оперативність, локалізація контролю, толерантність, гнучкість розуму, комунікабельність, емоційна стабільність, неупередженість, позитивне мислення,

вольовий потенціал, пластичність, наполегливість, висока працездатність, креативність);

2) уміння (рефлексії, саморегуляції, самовизначення, визначати цілі діяльності та стратегії їх реалізації, контактувати з представниками різних вікових та соціальних груп, діагностувати педагогічний процес, проектувати та прогнозувати його хід, конструювати процес реалізації);

3) здатності (бачити й розуміти сутність змін у соціумі; бачити варіативність і альтернативність розвитку ситуації; конструктивно, продуктивно мислити; проектувати необхідні зміни в мікросоціумі; приймати рішення в нестандартних ситуаціях, вирішувати проблеми; адаптуватися до змін; прагнути до саморозвитку, адекватно оцінювати свої професійні здобутки).

На Педагогічному факультеті ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” розроблена Освітня програма для другого (магістерського) рівня вищої освіти ступінь “магістр” (2016 р.), де визначені програмні результати навчання. Основними є: уміння продемонструвати знання, набуті у процесі навчання та професійної діяльності, включаючи певні знання сучасних досягнень; критичне осмислення основних теорій, принципів, методів і понять організації навчально-виховного процесу в початковій школі; вміння орієнтуватися у чинній законодавчо-нормативній базі з питань організації освітнього процесу в Україні; вміння застосовувати знання і розуміння для ідентифікації, формулювання і розв’язання професійних педагогічних ситуацій; уміння системно мислити та застосовувати творчі здібності до формування принципово нових ідей; уміння поєднувати теорію і практику, а також приймати рішення та виробляти стратегію діяльності для вирішення завдань спеціальності з урахуванням загальнолюдських цінностей, суспільних, державних та професійних інтересів; здатність продемонструвати знання технологій організації навчально-виховного процесу в початковій школі та ін.

У рамках нашого дослідження особливий інтерес становить вивчення організації навчального процесу у ВНЗ.

Основним шляхом формування професійно мобільних учителів початкової школи є навчання у вищому педагогічному закладі.

У сучасній дидактиці існують такі поняття: навчання, процес навчання і навчальний процес. Однак загальний аналіз наукових джерел показав, що деякі науковці всіх рівнів дидактики ототожнюють ці поняття.

Ми погоджуємося з думкою вчених, що навчання – це природна властивість індивідуума привласнювати життєвий досвід у процесі саморуку (самонавчання) за рахунок його активної взаємодії з об’єктами оточуючого світу, в якій виявляється взаємозв’язок між носієм досвіду і його споживачем.

Процес навчання у сучасній дидактиці вищої школи розуміється як двостороння спільна діяльність викладача і студентів, спрямована на досягнення навчальної мети, оволодіння студентами знань, умінь та навичок, які визначені нормативними документами і формування компетентних професіоналів.

Навчальний процес, відображає і конкретизує узагальнені відмінності (час, конкретні умови) протікання навчання в різних типах освітніх установ.

У “Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах” вказується, що “навчальний процес у вищих навчальних закладах (надалі – навчальний процес) – це система організаційних і дидактичних заходів,

спрямованих на реалізацію змісту освіти на певному освітньому або кваліфікаційному рівні відповідно до державних стандартів освіти.

Навчальний процес базується на принципах науковості, гуманізму, демократизму, наступності та безперервності, незалежності від втручання будь-яких політичних партій, інших громадських та релігійних організацій” [12].

Як відзначає Я. Болюбаш, “він охоплює всі компоненти навчання: учасників навчального процесу (викладачів, студентів), засоби, форми і методи навчання” [3, с. 2].

Т. Туркот, доповнюючи, зазначає, що “навчальний процес у вищій школі – це система організації навчально-виховної діяльності, в основу якої покладено органічну єдність і взаємозв’язок викладання (діяльність викладача) і учіння (діяльність студента), спрямованих на досягнення цілей навчання, розвитку особистості студента, його підготовки до професійної діяльності” [17, с. 123].

Навчальний процес у вищій школі будується відповідно до вимог державних нормативно-правових документів, зокрема Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах та Галузевого Державного Стандарту. Спеціальність “Початкова освіта”.

Можна погодитися з думкою В. Бондара, що реалізація державного стандарту підготовки фахівця через діяльнісний підхід «вимагає уміння традиційну функцію студента заучувати перетворити в навчання, організоване на базі конкретної професійно доцільної справи. Завдання “вчити вчитися” має підмінитися завданням “вчити професійно працювати” [4, с. 11].

Традиційними при організації навчального процесу вважаються дидактичні запитання “Для чого вчити?” (мета і завдання навчання у ВНПЗ), “Чого навчати?” (зміст освіти у ВНЗ), “Як вчити?” (форми, методи, прийоми, засоби навчання), “Кого вчити?” і “Хто навчає?” (вимоги до викладачів і студентів, як суб’єктів навчального процесу в педагогічному закладі). Н. Макарова вважає, що “зміни, які відбуваються сьогодні в світі: прискорення темпів життя, виникнення і швидке зникнення нових професій і типів зайнятості – ставлять запитання про освітні результати і способи їх вимірювання. Користуючись термінологічною рамкою постнекласичної дидактики, нові запитання можна сформулювати таким чином: “Які освітні стратегії?”, “Які освітні результати?”, “Як виміряти освітні результати?”, “Які компетенції формуються?”, “Яким повинен бути процес навчання, щоб розвивати мобільного професіонала?”, “Яка архітектура нелінійного процесу навчання?”, “Хто вчить?”, “Кого навчають?” і т. под.” [11, с. 65–66].

На нашу думку, актуальним є ще одне запитання: “Яким чином (шляхом) навчати?” (поєднання теоретичного і практичного шляхів навчання).

Варто зазначити, що при організації навчального процесу в навчальному педагогічному закладі існують певні закономірності, які, як зауважує В. Загвазінський, “найчастіше відображають емпірично встановлені залежності” та “служать базою виникнення і розвитку педагогічних ідей, що спрямовані на вдосконалення освіти” [6, с. 34].

Серед закономірностей організації навчального процесу в педагогічних закладах можна виділити класичні та закономірності, що виникли на сучасному етапі розвитку освіти.

Класичні закономірності відображають об’єктивні, суттєві, необхідні, загальні, стійкі взаємозв’язки у навчальному процесі, які повторюються за певних умов і сприяють його результативності. Це закономірності, які характеризують

залежність між викладанням, учінням і змістом освіти. М. Фіцула поділив їх на об'єктивні та суб'єктивні закономірності. На його думку, до об'єктивних закономірностей належать ті, які породжені сутністю навчального процесу. Суб'єктивні залежать від особливостей діяльності викладача, його характеру тощо та особливостей пізнавальної діяльності студента [18, с. 86–87].

Н. Макарова поділяє закономірності на зовнішні і внутрішні. “Зовнішні закономірності процесу навчання характеризують залежність навчання від суспільних процесів і умов соціально-економічної та політичної ситуації, рівня культури, потреби суспільства в певному типі особистості та рівні освіти”. Внутрішні закономірності процесу навчання – зв'язки між його компонентами: цілями, змісту, методами, засобами, формами, тобто це залежність між викладанням, навчанням і матеріалом, який вивчається [11, с. 65–66].

На сучасному етапі розвитку навчального процесу деякі закономірності організації навчального процесу у ВНПЗ набули певної трансформації. Наприклад, закономірність міцності засвоєння навчального матеріалу залежить не стільки від систематичного повторення, скільки від формування у студентів досвіду розв'язувати педагогічні і, зокрема, навчальні ситуації, уміння проектувати і конструювати хід протікання ситуацій навчального процесу в школі.

“До числа закономірностей, які виникли досить недавно, в постнекласичний період, у дидактиці вищої школи називають моделювання (відтворення) в навчальному процесі умов майбутньої професійної діяльності спеціаліста. Розроблена А. Вербицьким теорія контекстного навчання дозволила теоретично обґрунтувати дану закономірність, яка сьогодні по праву може вважатися однією із центральних в дидактиці вищої школи” [11, с. 67].

Аналіз наукових досліджень з проблеми організації навчального процесу у ВНПЗ з метою розвитку мобільного фахівця сприяє визначенню основних положень:

Єдність теоретичної та практичної підготовки, навчальної і науково-дослідницької діяльності студентів і викладачів – основна вимога до організації підготовки майбутніх професійно мобільних, компетентних учителів початкової школи. Зауважимо суперечності, які виникають при реалізації цього положення.

а) Сьогодні педагогічна теорія в нинішньому її стані переосмислення та перебудови, безумовно, не може повністю забезпечити належний рівень практики.

б) Студенти після закінчення навчального закладу при наявності ґрунтовних знань не завжди знають як їх використовувати (впроваджувати) в педагогічну діяльність.

У сучасній професійній підготовці зміст освіти побудований на основі предметного підходу. Дидактика під навчальним предметом розуміє систему наукових знань і умінь, що втілюють основний зміст і методи певної науки або галузі діяльності. Аналіз сучасних навчальних планів для спеціальності “Початкова освіта” засвідчує, що у навчальному процесі закладів вищої школи продовжує існувати проблема перекосу предметної підготовки над психолого-педагогічною, не завжди дисципліни подаються з професійним спрямуванням. (не завжди вибудована логічна система дисциплін, відсутні міжпредметні зв'язки).

“Навіть на самих верхніх верхах розгалуженої системи навчання є прикрі пропуски робочих ланок. Теоретичний курс дидактики в педагогічному вищому навчальному закладі неповністю оснащений підкріплювальним його лабораторним практикумом... Теоретично не розкрита і слабо відображена в практиці навчання

гнучка взаємодія навчального курсу дидактики і конкретних (предметних) методик. У результаті при підготовці вчителя переважає конструктивна діяльність (активна предметна педагогічна практика і лабораторні заняття з предметним методикам) і різко відстає діяльність аналітична” [10, с. 7].

“Висока активність самостійної навчально-пізнавальної і дослідної діяльності студентів” [18, с. 85].

Оптимальним для організації навчального процесу у вищому навчально-педагогічному закладі є середовищно-орієнтаційне навчання. Це навчання, яке здійснюється за допомогою особливого “навчального середовища”, що включає сукупність системних формуючих впливів предметного, соціального і інформаційного середовища.

Такий підхід у підготовці майбутніх учителів початкових класів дає змогу перенести акцент у діяльності викладача з активного педагогічного впливу на особистість студента в область формування навчального середовища, в якому і відбувається його самонавчання і саморозвиток. При такій організації викладання педагогічних дисциплін включаються механізми внутрішньої активності студента в його взаємодіях із середовищем.

“Водночас у системі компетентнісного підходу до навчання у вищій школі нових акцентів набувають вимоги до засобів навчання. Доцільно віддати перевагу тим із них, які містять комунікативно-ситуативні завдання, завдання, що вимагають залучення досвіду студентів, наближені до життя, майбутньої педагогічної діяльності, стимулюють їхню активну мисленнєву діяльність” [16].

Тому необхідно змінити підходи до організації навчального процесу, зокрема до вибору форм, методів, прийомів, засобів навчання. Адже, як засвідчує аналіз науково-педагогічних досліджень та власні спостереження часто при виборі форм і методів навчання спостерігається їх рутинізація.

Одним із шляхів організації навчального процесу, а саме при організації семінарських, практичних та лабораторних занять, є використання навчально-професійних ситуацій, які допомагають сформувати психолого-педагогічні знання, розвинути комунікативні, діагностичні, пізнавальні, аналітичні, прогностичні, практичні уміння, здатність адекватно, відповідно до ситуації реагувати, відшукувати шляхи розв’язків.

В організації навчального процесу у ВНЗ варто пам’ятати, що мобільного фахівці може сформувати мобільний професіонал.

1. Арефьев О. Самоорганизация образовательной системы, направленной на формирование социально-профессиональной мобильности человека в XXI веке / О. Арефьев // Социально-профессиональная мобильность в XXI веке : сб. материалов и докладов Междунар. конф. – 2014. – 29–30 мая. – С. 15–20.

2. Безпалько О. *Компоненти професійної мобільності майбутніх соціальних педагогів* / О. Безпалько // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія № 11. – Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наукових праць. – 2014. – С. 73–80.

3. Болюбаш Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти : навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти / Я. Болюбаш. – К. : ВВП “КОМПАС”, 1997. – 64 с.

4. Бондар В. Дидактико-психологічна концепція реалізації освітньо-професійних програм підготовки вчителя / В. Бондар, І. Шапошнікова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія та практика навчання та виховання : збірник наукових праць. – Вип. 2. – К. : НПУ, 2005. – С. 9–18.

5. Грицькова Н. Особливості соціально-професійної мобільності вчителя в умовах сучасної середньої школи / Н. Грицькова // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_1_6
6. Загвязинский В. Теория обучения: современная интерпретация : [учеб.; пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. Загвязинский. – М. : Изд. центр “Академия”, 2001. – 192 с.
7. Зеер Э. Многозначность феномена “мобильность” в профессиональном образовании / Э. Зеер // Социально-профессиональная мобильность в XXI веке : сб. материалов и докладов Междунар. конф. – 2014. – 29–30 мая. – С. 30–36.
8. Ігнатченко Н. Що значить бути активним і мобільним учителем? / Н. Ігнатченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ignatchenko3011.blogspot.com/2013/11/blog-post.html>
9. Каплина С. Концептуальные и технологические основы формирования профессиональной мобильности будущих инженеров в процессе изучения гуманитарных дисциплин : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / С. Каплина. – Чебоксары, 2008. – 46 с.
10. Левіна М. Технологии профессионального педагогического образования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / М. Левина. – М. : Издательский центр “Академия”, 2001. – 272 с.
11. Макарова Н. Трансформация дидактики высшей школы : учеб. пособие / Н. Макарова // [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/200737607/Макарова-Н-С-Трансформация-дидактики-высшей-школы>
12. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Затверджено наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 р. № 161.
13. Пріма Р. Компонентно-структурний аналіз сутнісної характеристики феномена “професійна мобільність учителя” / Р. Пріма // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : зб. наук. праць. – Вип. 8. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – С. 146–151.
14. Пріма Р. Професійна мобільність фахівця як наукова проблема / Р. Пріма // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08prmspp.pdf>.
15. Професійна освіта: словник : [навч. посібник] / Уклад. С. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Ничкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
16. Савченко О. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі / О. Савченко // Педагогічні видання / е-журнал “Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку” / Поточні номери журналу та їх автори / Вип. 3 [2010] http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vyuski_n3_2010_st_16/
17. Туркот Т. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т. Туркот. – К. : Кондор, 2011. – 628 с.
18. Фіцула М. Педагогіка вищої школи : [навч. посібник] / М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.

The article describes the particular features of the organization of educational process in order to develop professional mobility of future primary school teachers. The terms and criteria for the definition of "professional mobility of teachers" are analyzed. The main states of the problem of the organization of the educational process in the higher pedagogical school to develop mobile professional are determined.

Keywords: *professional mobility of primary school teachers, the criteria for determining, the educational process in the higher pedagogical school.*

doi:10.15330/esu.10.46-52